

Kővári Sarolta
Esztétika és transzcendentális kritika

Írásomban azokból a sorokból szeretnék kiindulni, amelyekkel Kant *Az ítéelőerő kritikája* első kiadásának előszavát zárja:

Ezennel befejezem tehát teljes kritikai tevékenységemet. Haladéktalanul hozzákezek majd a doktrinális vizsgálódásokhoz, hogy előrehaladott koromtól elnyerjem az e szándékhoz még valamelyest kedvező időt. Magától értetődik, hogy a doktrínán belül az ítéelőerőnek már nem jutott külön rész, mivel esetében a kritika tölti be az elmélet szerepét; a további feladatot ezért – annak megfelelően, ahogyan a filozófia elméletire és gyakorlatira oszlik – a természet metafizikája és az erkölcsök metafizikája jelenti.¹

A kritikai filozófia programja tehát *Az ítéelőerő kritikájával* lezárult, és Kant tovább léphet a természet és az erkölcsök metafizikájának tanulmányozásához, melyek számára a kritika, azaz a transzcendentális filozófia² megtisztította a terepet.

Ez a felfogás nagyjából megfelel a már *A tiszta ész kritikájában* megfogalmazott elképzelésnek: a kritika propedeutika, amelynek feladata a metafizika előkészítése, vagyis a Kant előtti metafizika túlzott igényeinek visszaszorítása, és egy új, a tudomány biztos útját járó metafizika lehetőségének megteremtése, mely metafizika tárgyát tekintve a természet és az erkölcsök metafizikájára oszlik,³ és a kritikával együtt alkotja a filozófia egészét: „a természet és az erkölcsök metafizikája, s kivált a merészen szárnyaira kelő ész előzetes (propedeutikai) kritikája teszi ki mindazt, amit a szó igazi értelmében filozófiának nevezhetünk.”⁴ *A gyakorlati ész kritikájával*, majd *Az ítéelőerő kritikájával* a filozófiának a propedeutikai része bővül ki, illetve válik teljessé, az erkölcsök és a természet

¹ Immanuel Kant: *Az ítéelőerő kritikája*, Budapest, Osiris – Gond-Cura, 2003. 76. o. Fordította Papp Zoltán.

² Kant *Az ítéelőerő kritikájában* szinonimként használja a kritika és a transzcendentális filozófia fogalmát (vö. pl. uo. 179. o. és 203. o.), ellentétben *A tiszta ész kritikájával*, ahol a transzcendentális filozófiát a transzcendentális kritika kiteljesedett változataként írja le. Lásd Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*, Budapest, Atlantisz, 2004. 69–71. o. B 25–28. Fordította Kis János. Hasonlóan: A 13–14.

³ Vö. uo. 653–654. o. Igaz, Kant itt azt is megemlíti, hogy a metafizika a „tiszta filozófia” átfogó megnevezéseként is használható, amely így magában foglalja a kritikát is (vö. uo. 653. o.). Ám amennyiben a metafizika szemben áll a kritikával, úgy viszonyuk a fönt leírtaknak megfelelő (vö. uo.).

⁴ Uo. 659. o. Az idézett szakasz része már a mű első kiadásának is (A 631). (A kritika előkészítő szerepéről lásd még: uo. 19–20. o., 24. o., 36. o., 69. o., a metafizika felosztásáról az erkölcsök és a természet metafizikájára lásd még uo. 48. o.) Kant *Az erkölcsök metafizikájának alapvetésében* is hasonlóan mutatja be a filozófia rendszerét (vö. Immanuel Kant: „Az erkölcsök metafizikájának alapvetése”, in uő. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. *A gyakorlati ész kritikája*. *Az erkölcsök metafizikája*, Budapest, Gondolat, 1991. 14. o. és 18. o. Fordította Berényi Gábor.), itt azonban a természet és az erkölcsök metafizikáját más-más kritika, az elsőt „a tiszta spekulatív ész már elvégzett bírálata”, a másodikat „a tiszta gyakorlati ész kritikája” alapozza meg. (Uo. 18. o. Kiemelés az eredetiben.)

metafizikájának, vagyis a gyakorlati és az elméleti filozófiának a megírása továbbra is feladat marad.⁵

Az írásom kezdetén *Az ítélőerő kritikájából* idézett sorok azt mutatják, hogy a metafizika Kant szerint doktrína, mely alapvetően különbözik a kritikától. Kritika és doktrína szembeállítása szintén megtalálható már *A tiszta ész kritikájában* is, melynek bevezetője szerint a kritika olyan előzetes vizsgálatot jelent, amely a tévedések kiigazítására tör, míg a doktrína kifejtett tan, amely az ismeretek gyarapítását szolgálja.⁶ Más szavakkal: a kritika a transzcendentális vizsgálatot, a tárgyak megismerésmódjának vizsgálatát, a doktrína pedig magát a tárgyakra irányuló vizsgálatot jelöli.⁷ Ebbe az összefüggésbe illeszkedik, hogy Kant a kritikát diszciplínának nevezi: a kritika „negatív, intő célzatú tanítás”⁸, amely a tévedésektől óv meg, és amely nem gyarapítja ismereteinket.⁹ Ugyanakkor a kritika a doktrína számára nagy mértékben meghatározó, hiszen „magában foglalja a metafizika [azaz a doktrína] teljes vázlatát, mind ami határait, mind ami belső tagolódását illeti.”¹⁰ Az előkészület tehát megadja a későbbi tudomány kereteit, a metafizika és a kritika viszonya leírható a vázlat és a kifejtett tan viszonyaként is, amelyben a kifejtettséget éppen a kritika teszi lehetővé a metafizika számára.¹¹ *Az ítélőerő kritikájában* Kant a doktrínát és a kritikát már inkább az elsőként említett kritérium (a megismerés módjára és a megismerés tárgyaira vonatkozó vizsgálat) által különíti el egymástól,¹² bár továbbra is fenntartja, hogy a kritika meghatározó a később kidolgozandó doktrína számára.¹³

A két jelzett terület közül *Az ítélőerő kritikája* szerint az esztétika teljes egészében a transzcendentális kritika területén helyezkedik el. A kritika hármasságának (értelem, ész és ítélőerő hármasságának) a doktrinális kutatás oldalán dualitás (természet és erkölcs

⁵ Vö. *Az ítélőerő kritikája* már idézett helye mellett Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája*, Budapest, Osiris – Gond-Cura Alapítvány, 2004. 16. o. Fordította Papp Zoltán. Lásd még ehhez: Jochen Bojanowski: „Kant über das Prinzip der Einheit von theoretischer und praktischer Philosophie”, in Otfried Höffe (szerk.) *Immanuel Kant: Kritik der Urteilskraft*, Klassiker Auslegen, Berlin, Akademie Verlag, 2008. 23–24. o. Az első kritika helyét a rendszerben így módon a három kritika együttese veszi át. Az átstrukturálódásra Kant maga is utal azáltal, hogy – ahogy Reinhard Brandt felhívja rá a figyelmet – *Az ítélőerő kritikája* előszavában a tiszta ész kritikája megnevezést már nem kizárólag az első kritika megjelölésére, hanem a három kritika együttes megnevezésére is alkalmazza, míg az első kritika tárgyaként közelebbről az értelem, nem pedig az ész vizsgálatát jelöli meg. Vö. Reinhard Brandt: *Die Bestimmung des Menschen bei Kant*, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 2007. 497. o. A kanti filozófia rendszeréről, a kritika és a metafizika viszonyáról lásd még Blandl Borbála a kötetben szereplő tanulmányát!

⁶ Kant: *A tiszta ész kritikája*, 69. o.

⁷ Vö. pl. uo. 69–70. o.

⁸ Uo. 565. o.

⁹ Vö. uo. 563–565. o.

¹⁰ Uo. 36. o.

¹¹ Vö. uo.

¹² Vö. Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 85. o. és uo. 104–105. o.

¹³ Vö. uo. 338. o.

kettőssége) felel meg; az ítélőerő nem jelöl ki olyan birtokot, amelyet a metafizika területén tanulmányozni kellene.¹⁴ Az a momentum, hogy a kritika immár három részre oszlik, nem ingatja meg Kantnak azt a korábbi elgondolását, mely szerint a metafizika két területen, az erkölcs és a természet területén fejthető ki. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy *Az ítélőerő kritikájában* nemcsak a teleológiai ítélőerő kritikája irányul a természetre, hanem az esztétika is elsősorban a természeti széppel és fenségessel foglalkozik, és a művészet vizsgálata ehhez képest benne másodlagos, vagyis, bár a kritika célja a transzcendentális vizsgálat, az a tartomány, amelyre a kritika által tanulmányozott megismerőképeség, az ítélőerő irányul, elsősorban a természet. Mindez azt jelenti, hogy minden, ami az esztétikáról filozófiailag elmondható, Kant szerint benne foglaltatik *Az ítélőerő kritikája* című könyvben, a szép és a fenséges természet, valamint a szép művészet tárgyai ezen túlmenően filozófiailag nem ragadhatóak meg. A filozófiai esztétika tehát transzcendentális kritika.

Mint ilyen, az esztétika a tárgyak *megismerésének* módját, nem pedig magukat a tárgyakat vizsgálja, ily módon a tárgyról nem, csak megismerésük módjáról nyújt új ismereteket. Kant szerint a transzcendentális vizsgálatnak „azt kell megmutatnia, hogy e megismerőképeségek mennyiben rendelkezhetnek akár elméleti, akár gyakorlati módon használt, de egyaránt *a priori* elvekkel.”¹⁵ Az esztétika a megismerőképeségek közül nyilvánvalóan az ítélőerő vizsgálatához tartozik, emellett lényegi vonatkozással bír az öröm és az örömtelenség érzésére: „esztétikai ítélőerőn azt a képességet értjük, hogy a formális (szubjektívnek is nevezett) célszerűségről az öröm vagy örömtelenség által ítéljünk”.¹⁶ Vagyis az esztétikai ítélet (azaz az ízlésítélet) az érzésben (az öröm vagy az örömtelenség érzésében) születik meg, a fogalmak közvetítésétől függetlenül, és ezáltal különül el *Az ítélőerő kritikájának* másik tárgyától, a természeti célszerűségtől, amelyet „az értelem és az ész által (logikailag, fogalmak szerint)” ítélünk meg¹⁷.

Az így felfogott esztétika az idézett előszó szerint nem érinti az ízlésről és a művészetről folytatott viták terepét, az „ízlés kultúráját”, ahogy Kant fogalmaz.¹⁸ „Az ízlés

¹⁴ Pedig például *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* fentebb (a 4. lábjegyzetben) említett helye alapján ezt várhatnánk. Ha a tiszta spekulatív ész bírálata a természetfilozófiát, a tiszta gyakorlati ész bírálata pedig a morálfilozófiát készíti elő (vö. Kant: „Az erkölcsök metafizikájának alapvetése”, 18. o.), akkor az ítélőerő kritikája a metafizika egy harmadik területét vonhatná maga után. Ehelyett azonban Kant *Az ítélőerő kritikájában* a három kritikát együtt tekinti a metafizika előkészítőjének, mint már említettem.

¹⁵ Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 105. o.

¹⁶ Uo. 103. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 76. o. A XVIII. század esztétikáiban az ízlés fogalma kiemelt helyet töltött be, de nem kizárólag és nem is elsődlegesen a művészeti szép tárgyaira irányult, hanem a természet és a művészet mellett az erkölcsre, az illemre, a társas életre, a társadalomra és a vallásra is kiterjedt az életviszonyok esztétizálásának eszközeként. Lásd erről Radnóti Sándor: *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a*

képességét mint esztétikai ítélőerőt az alábbiakban nem az ízlés képzése és művelése céljából vizsgáljuk (mert az ízlés kultúrája, akárcsak eddig, ezentúl is megy a maga útján minden ilyen kutatás nélkül is), hanem pusztán transzcendentális szándékkal” – írja.¹⁹ A transzcendentális kritika tehát nem azzal az igénnyel lép fel, hogy az esztétikát mint ízlélelméletet megalapozza. A kritika megalapozó igénye a metafizikára irányul, ennek építménye válhatna ingataggá az ítélőerő elhanyagolásával²⁰ – hiszen *Az ítélőerő kritikája* a doktrinális kutatást készíti elő. Az ítélőerő kritikájára a transzcendentális kutatás, vagyis a propedeutika kiteljesítése miatt van szükség: mivel az ítélőerő kapcsán is feltételezhetünk egy *a priori* elvet, a kritika feladatához tartozik ennek az elvnek a kitapogatása és elemzése, hiszen ez a feladat az *a priori* tartományának teljes feltérképezésében áll.²¹

Kant idézett, a transzcendentális filozófiát az ízlés kultúrájától elhatároló kijelentése részben persze magán az ízlés természetén, az ízlés rögzíthetetlenségén, objektív szabályoktól való függetlenségén nyugszik: az ízlés számára nem írhatóak elő kényszerítő erejű elvek, hiszen az ízlés „determinálhatóság és esetlegesség határmezsgyéjén” helyezkedik el.²² Az ízlésítélet a megismerési ítéletekhez hasonlóan általános helyeslésre tart igényt, habár objektív alapja nem adható meg – éppen ez az ellentmondás alkotja az ízlés antinómiáját. Az esztétika tehát nem lehet előíró jellegű, hiszen sem a szép megítélése, sem létrehozása nem foglalható egyszer s mindenkorra adott törvények alá, az ízlés kiműveléséhez pedig egy vizsgálat, amely nem tudja a tetszés kritériumait megadni, nehezen járulhat hozzá.

Bár a transzcendentális kritika nem írhatja elő, és nyilvánvalóan nem is kívánja előírni az ízlés kritériumait, más tekintetben az ízlés kritikájának elvégzése még érinthetné az „ízlés kultúrájának” terepét, és nem egészen világos, miért nem lép fel Kant azzal az igénnyel, hogy erre a szférára hatást gyakoroljon. Habár az ízlés nem művelhető ki objektív szabályok által, mégis: úgy tűnik, joggal várhatnánk, hogy az ízlés kritikája hozzáad valamit az „ízlés kultúrájához”, ezen belül is a művészetek tanulmányozásához, különösen mivel Kant *Az ítélőerő kritikájának* dedukciójában néhány erre a területre tartozó kérdést (a zseni, a művészetek hierarchiája) is taglal.²³

következmények, Budapest, Atlantisz 2010. 336–365. o. Kant némelyik példája mutatja, hogy ő is ennek a kultúrának a gyermeke. Vö. pl. Kant: *Az ítélőerő kritikája*, 126. o., ahol a ruha, a ház és a virág a szép példái, melyek mindegyike köthető a társasági élethez, bár a középső tartozhat a művészeti szép, az utolsó pedig a természeti szép körébe is. (E példáért ezúton is köszönet Grósz Eszternek!) *Az ítélőerő kritikájában* azonban döntően a természet és a művészet az ízlés általi megítélés tárgyai.

¹⁹ Uo. 76. o.

²⁰ Vö. uo. 74. o.

²¹ Vö. uo. 74–76. o.

²² Papp Zoltán: *Elidőzni a szépnél. Kant esztétikájáról*, Budapest, Atlantisz, 2010. 263. o.

²³ Ezeknek a kérdéseknek a tárgyalása eleve elkülönül a voltaképpeni dedukciótól, és Kant velük olyan témákat érint, amelyek a korabeli, a filozófiai esztétika iránt érdeklődő közönség érdeklődésére számot tarthattak. Vö.

Kant a dedukcióban a transzcendentális kritikával egy másik, szintén az ízlésre vonatkozó kritikafogalmat is szembehelyez: az ízlés kritikája művészetként és tudományként is lehetséges. Tudományként űzve az ízlés kritikája a transzcendentális kritikával egyezik meg, művészetként azonban ettől elkülönül:

Az ízlés kritikája [...] annak művészete vagy tudománya, hogy szabályok alá foglaljuk és feltételei tekintetében meghatározzuk azt a kölcsönös viszonyt, amely egy adott megjelenítésben (előzetes érzetre vagy fogalomra való vonatkozás nélkül) az értelem és a képzelőerő közt fennáll, tehát e két képesség harmóniáját vagy diszharmóniáját. *Művészet* az ízlés kritikája akkor, ha ezt csak példákon mutatja be; ellenben *tudomány*, ha az ízlés által való megítélés lehetőségét a nevezett képességeknek általában véve mint megismerőképességeknek a természetéből vezeti le.²⁴

A transzcendentális filozófia mint tudomány a megismerőképességet és ennek egy *a priori* elvét vizsgálja, míg a művészetként felfogott kritika empirikus területen mozog és „a szép művészet alkotásait bírálja”, miközben nem kérdez rá az általa használt empirikus szabályok lehetőségére.²⁵ A példák, amelyekkel a művészetként értett ízléskritika beérni kénytelen, csupán empirikus szabályok létrehozását teszik lehetővé, míg vele szemben tudományként az ízléskritika éppen azt vizsgálja, ami az ízlés terén a tapasztalattól független, és ez az *a priori*ra való irányulás biztosítja tudományos jellegét.²⁶

A két terület tehát jól elkülöníthető egymástól, ennek ellenére érintkezik is egymással: az ízlés transzcendentális kritikája az ízlésítéletek működését tárja föl, a művészetként tekintett kritika ellenben az ízlésítéleteket alkalmazza, de ezek lehetőségfeltételeivel nem foglalkozik; a Kant által végzett elméleti kutatás ellenben éppen ezeket a feltételeket tárja föl. A műbírálathoz az előszó szerint ugyanakkor nem szorul rá erre a tevékenységre, attól függetlenül is folytatható. A transzcendentális kritika mellett mindenesetre a műbírálathoz is a

Christel Fricke: „Kants Deduktion der reinen ästhetischen Urteile”, in Otfried Höffe (szerk.) *Immanuel Kant: Kritik der Urteilskraft*, id. kiad. 121. o.

²⁴ Kant: *Az ítézőerő kritikája*, 200. o.

²⁵ Uo. 200–201. o.

²⁶ Tudomány és művészet hasonló fogalma jelenik meg már *A természettudomány metafizikai kiinduló elveiben* is. „Tulajdonképpen tudománynak csak azokat nevezhetjük, amelyek bizonyossága apodiktikus; az az ismeret, amelyik pusztán empirikus bizonyosságot tartalmazhat, csupán nem tulajdonképpen úgynevezett *tudás*.” (Immanuel Kant: *A természettudomány metafizikai kiinduló elvei*, Budapest, Áron Kiadó, 2018. 6. o. Fordította Blandl Borbála.) Az idézetben „tudásként” aposztrofált ismeretek rendszeres kifejtéséről Kant elismeri, hogy (korlátozott értelemben) tudománynak nevezhetőek, mivel azonban az apodiktikus bizonyosságot nélkülözik, tudomány helyett a „szisztematikus művészet” elnevezést javasolja rájuk (vö. uo.). Ez arra vet fényt, hogy Kant szemében a művészet nem kizárólag a szép művészeteket jelenti, hanem legalább ennyire a tudománnyal szembenálló, kevésbé bizonyos ismeretformákat is.

művészetekről folytatott diskurzus része, csak hogy ez az eddig elmondottak értelmében nem filozófia, és nem is tudomány. Mint az empiria területére korlátozódó marad ki a filozófia területéről.

A műbírálat megjelenése a kritikai filozófia horizontján jól láthatóan a kritikafogalom megkettőződését jelenti *Az ítéelőerő kritikájában*. Kurt Röttgers mutat rá arra, hogy történetileg a művészetkritikaként értett kritika fogalma szolgált Kant általában vett kritikafogalmának alapjául, így *Az ítéelőerő kritikájában* művészeti és tudományos kritika elválasztásában a művészeti oldalon Kant korai, kritikára vonatkozó elgondolásai bukkannak fel újra.²⁷ Röttgers megmutatja, hogy a kritika már 1763/64-ben a tudománnyal ellenpontoszva jelent meg Kant feljegyzéseiben, mégpedig éppen empirikus jellege miatt.²⁸ Röttgers rekonstrukciója szerint „[a] kritika általános struktúráját Kant itt abban látta, hogy észismeret empirikus fogalmakból: benne a technikai értelemben vett általános szabályok mindig tapasztalatból származó absztrakciók az »alkalmazásban«.”²⁹ A kritika tehát alapértelmeben az empirikus ismeretek megközelítésmódja, ez azonban idővel változik: Kant teljes kritikai rendszere köztudottan a transzcendentális kritika köré épül; ám a kritika tudománytól való elhatárolása tovább él még a fentebb tárgyalt, doktrinális és kritikai közt húzódó szembeállításban is. A törésvonalak azonban máshol helyezkednek el, mint korábban, miután van olyan kritika, amely az *a priorival* foglalkozik. Az új határ a tárgyakra és a megismerésre vonatkozó vizsgálat között húzódik.

Az ítéelőerő kritikájának dedukciójában Kant ennek ellenére a transzcendentális kritikát, mint láttuk, tudományként ítéli meg, és a tudományosság kritériumát az *a priorira* vonatkozó vizsgálatban jelöli meg. A kritika és a tudomány fogalmaiban mutatkozik némi zavar. Kant a mű 44., *A szép művészetről* címet viselő paragrafusában ismét érinti a problémát:

A szépnek nincs tudománya, hanem csak kritikája, és úgyszintén nincs szép tudomány, csak szép művészet. Hiszen a szép tudományában, ha léteznék, tudományosan, vagyis bizonyító alapok segítségével kellene megállapítani, hogy valami szépnek tartandó-e vagy sem; tehát a szépről alkotott ítélet, ha a tudományhoz tartoznék, nem ízlésítélet volna. Ami pedig a szép tudományt illeti, nyilvánvaló képtelenség, hogy egy tudomány mint tudomány szép legyen.

²⁷ Kurt Röttgers: *Kritik und Praxis. Zur Geschichte des Kritikbegriffs von Kant bis Marx*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1975. 48. o.

²⁸ Vö. uo. 25–26. o.

²⁹ Uo. 26. o.

Egy ilyen tudományban, ha alapokat és bizonyítékokat keresnénk, be kellene érünk ízléses megfogalmazásokkal (*bonmot*-kkal).³⁰

A tézis második fele, mely szerint a tudomány kritériuma nem lehet a szépség, mai fogalmaink szerint is könnyen elfogadható, ugyanakkor fényt vet tudomány és művészet abszolút szembenállására: a művészet csak ízlésítéleteknek, azaz szubjektív ítéleteknek alávetett, így sohasem lesz bizonyítható, míg a tudomány lényege éppen a biztos tudás. A művészet – illetve az esztétikai ítélet alá eső természet – jellege határozza meg a maga vizsgálatát is: a művészet (és a szép vagy fenséges természet) tárgyai nem ragadhatóak meg törvények aleteiként, ezért nem lehetnek *tudományos* vizsgálat tárgyai. A tudomány, a művészet és a kritika fogalmi azonban itt több részre hullanak, illetve összekuszálódnak a transzcendentális kritika státuszából, valamint ennek a tudományhoz fűződő viszonyából adódóan. A nem egészen egyértelmű megfogalmazásokból az a kép rajzolódik ki, hogy a műbírálat Kant szemében empirikus mivolta miatt egy tágabb értelemben vett művészet fogalma alatt kaphat helyet, míg a transzcendentális kritika a tudományosság igényével lép fel, és teljesíti annak (egyik) kritériumát (*a priori* jellegű), de mivel nem gyarapítja a tárgyakra vonatkozó ismereteinket, a doktrínához viszonyítva mégsem tudomány, így valahol a tudomány és a művészet között helyezhető el.

A transzcendentális kritika azáltal emelkedik a műbírálat fölé, hogy a megismerőképeségekre irányul, vagyis az ízlésítéletek létrejöttének lehetőségeire reflektál, de *objektíve* általános érvényű *a priori* szabályt az ízlésítéletekre nézve nem tud megadni, lévén az ízlésítéletek eleve szubjektívek. Röttgers szerint a kanti transzcendentális észkritika *radikális* kritika abban az értelemben, hogy nem előre meghatározott szabályokat alkalmaz, hanem olyan szabály alapján ítél, amelyet magának kell az általa végzett vizsgálat során megtalálnia.³¹ Az esztétikában azonban nincs ilyen szabály, amelyet fel lehetne tárni; ahogy Papp Zoltán is rámutat: míg az első két kritikában a kategóriák, az alaptételek és a morális törvény „megadhatták »a tapasztalat és az erkölcsi cselekvés általánosan használható formulá«-it», *Az ítéleőrő kritikája* csak a „közös érzékre” hivatkozhat.³² A transzcendentális kritika itt azt mutatja föl, hogy nincs *meghatározott* általános kritérium, amely alapján az ízlésítélet meghozható és igazolható, ám ennek ellenére az ítélet általános érvényűsége elvárható: ez a probléma jut kifejezésre az ízlés antinómiájában is, melynek Kant, eltérően az

³⁰ Kant: *Az ítéleőrő kritikája*, 220. o.

³¹ Vö. Röttgers, *id. mű* 39–40. o.

³² Papp Zoltán, *id. mű* 337. o.

első kritikában az antinómiákkal kapcsolatban folytatott eljárásától, egyértelműen a feloldására törekszik.

Kant most nem azért tárja föl az antinómiát, hogy feltárja vele az ész, illetve az emberi gondolkodás határait, sokkal inkább egy érzékelt probléma megoldására törekszik: annak magyarázatára, hogy bár az ízlés általános elve nem adható meg, az ízlésítéletek mégsem privátítéletek, hanem mindenki helyeslésére igényt tartanak. Alfred Baeumler szerint éppen ez, „a szubjektív objektivitásának problémája” a kanti esztétika alapproblémája, melyet a kor esztétikáitól örökölt.³³ Ez a probléma, ahogy Baeumler rámutat, a tág értelemben vett kritika számára is nehézséget jelent: „Mert mi más a kritika – írja Baeumler –, mint megítélés egy olyan általános álláspontból, mely nem *törvényen*, hanem *törvényszerűsége*n alapszik? Minden kritika arra a lehetőségre épül, hogy fel lehet venni olyan álláspontot, mely minden megítélő számára *közös* lehet, ám *anélkül, hogy fogalmilag rögzített lenne.*”³⁴ Ez a meghatározás talán nem érvényes a kritika valamennyi formájára, de arra, amelyet Kant *Az ítéelőerő kritikájában* műkritikaként ír le, biztosan az. A transzcendentális vizsgálódás pedig az antinómia feloldásával megadja az általános érvényűség kritériumát, így a transzcendentális kritika mégis az ízlés kultúrájának megalapozójaként jelenik meg, annak ellenére, hogy az ízlés kiművelése továbbra sem célja.

Az antinómia feloldása, az ízlésítéletek fogalmakon, ámde meghatározatlan fogalmakon való alapulása Baeumler szerint az általános új felfogását jelenti, melyben az általános éppen azért, mert nem szigorú törvényszerűség, melynek a különös csak esete, engedi érvényre jutni a különöst a maga sajátyszerűségében. Új fogalma szerint az általános ideális egység, mely a különös révén mutatkozik meg. E felfogás a példaszerűség fogalma által ragadható meg: az egyes esetek olyan általános szabály példáiként jelentkeznek, amelyet nem tudunk megadni, a példák azonban ezt a szabályt maradéktalanul képviselik.³⁵ Ez azt jelenti, hogy bár az ízlésítéletek alapja *a priori*, az összehasonlításoknak és az empirikus szabályok ezekből történő absztrahálásának az ízlésről való beszédben van relevanciája. „Az ízlésítéletek »gyűjtemény«-e és az abból adódó szabályok soha nem *vezethetnek a priori* elvhez. Ám ez nem is céljuk. A filozófiai esztétika csupán azt igyekszik igazolni, hogy *a priori* elven *alapulnak.*”³⁶ A megalapozást az ítéelőerő transzcendentális kritikája adja meg, az empirikus összehasonlítások pedig az „ízlés kultúrájára” tartoznak.

³³ Alfred Baeumler: *Az irracionális problémája a XVIII. századi esztétikában és logikában* Az ítéelőerő kritikájáig, [Budapest], Enciklopédia Kiadó, 2002. Fordította V. Horváth Károly. 255. o. Lásd még uo. 266. o.

³⁴ Uo. 273. o.

³⁵ Vö. uo. 278–281. o.

³⁶ Uo. 281. o.

Az ízlésítéletek alapja mindenesetre szubjektív: „Egy meghatározott objektív ízléselvet, melynek alapján irányítani, ellenőrizni és bizonyítani lehetne az ízlés ítéleteit, teljességgel lehetetlen megadni, ha azt akarjuk, hogy az ítéletek az ízlés ítéletei legyenek.”³⁷ Az ízléshez *per definitionem* hozzá tartozik egyfajta rögzítetlenség és szabadság, melynek a művészetek létrehozásának oldalán a zseni tevékenységének szabadsága felel meg. Ahogy a tetszés nem egy általános elvnek egy egyedi esetre történő alkalmazását jelenti, ugyanúgy nem alkothat a zseni sem előre meghatározott szabályok szerint. A művészet létrehozása azonban nem is egészen szabályok nélküli: „A zseni az a tehetség (természeti adomány), amely a művészetnek a szabályt adja.”³⁸ A zseniben mintegy a természet alkotóereje tör elő, ám a zseninek is szüksége van egyrészt technikai tudásra, másrészt példákra, hogy alkotását megvalósíthassa. A műalkotás létrehozásához szükséges technikai szabályok tanulhatók és tanulandók, és a korábbi műalkotások is mintaként szolgálnak az alkotó számára, szabályok ezekből az alkotásokból is absztrahálhatóak.³⁹

A „széptudományok” névvel illetett tudományok ebben a vonatkozásban nyerik el jogosultságukat.

Az elterjedt *széptudományok* kifejezés – írja Kant – kétségkívül arra az igen helyes felismerésre vezethető vissza, hogy a szép művészet a maga teljes tökéletességében sok tudományt követel meg, így a régi nyelvek, a klasszikusnak számító szerzők, a történelem, az ókor stb. ismeretét; s emiatt a szavak összecserélésével széptudományoknak nevezték el ezeket a történeti tudományokat, ami azért történhetett, mert ezek a szükséges előkészítést és alapzatot jelentik a szép művészethez, s részben azért is, mert magukban foglalják a szép művészet (az ékesszólás és a költészet) alkotásainak ismeretét is.⁴⁰

Ezek a történeti tudományok a transzcendentális kritika és a műkritika mellett a művészetről való beszéd harmadik lehetőségét jelentik, olyan megszólalását, amely a két másiktól eltérően nem kritika, és a fentebb elmondottak értelmében nem is tudomány, hiszen tárgya nem *a priori*, habár Kant velük kapcsolatban a tudomány elnevezést nem vitatja. Ez pedig arra vet fényt, hogy a tudomány fogalmával kapcsolatban kevésbé szigorú, mint azt a művészetként és tudományként felfogott ízléskritika elkülönítése után várnánk. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ezek a történeti tudományok nem a filozófiához tartoznak, lévén empirikusak, és

³⁷ Kant: *Az ítéelőerő kritikája*, 258. o.

³⁸ Uo. 222. o.

³⁹ Vö. uo. 224–226. o.

⁴⁰ Uo. 220. o.

másfelől nem is művészetek – a széptudományok kifejezés éppen ez utóbbi miatt nem alkalmazható rájuk. A művészetek történeti megközelítéséről, illetve az elmúlt korok művészetének megértését lehetővé tévő ismeretekről van szó, melyek a művészeti alkotások létrehozásához szükséges előképzettséget is megadják. Mindez azonban Kant szerint már nem tartozik az esztétika területére, amely *Az ítéelőerő kritikájában* eleve nem a művészetekről, hanem a szépről és a fenségesről szóló diskurzusként határozódik meg.